

(NE)UŽVALDYTI PRISIMINIMAI: SOVIETINIO LAIKOTARPIO TYRIMŲ PROBLEMAS

Mokslinė konferencija
2008 lapkričio 13-14

Konferencijos organizatorius:

Vytauto Didžiojo universitetas

Mokslinis komitetas:**Pirmininkas**

Prof. dr. Leonidas Donskis

(Politikos mokslų ir diplomatijos fakultetas, Vytauto Didžiojo universitetas)

Nariai

Prof. habil. dr. Bronislovas Genzelis

(Humanitarinių mokslų fakultetas, Vytauto Didžiojo universitetas)

Doc. dr. Edgaras Klivis

(Menų fakultetas, Vytauto Didžiojo universitetas)

Doc. dr. Rytis Bulota

(Politikos mokslų ir diplomatijos fakultetas, Vytauto Didžiojo universitetas)

Dr. Linara Dovydaitytė

(Humanitarinių mokslų fakultetas, Vytauto Didžiojo universitetas)

Konferencijos vieta:

VDU galerija „101“

Laisvės al. 53

LT-44309 Kaunas

Programos sudarytojai:

Linara Dovydaitytė, Edgaras Klivis

Dizainas:

Airida Rekštytė

Spauda:

Taurapolis

© Vytauto Didžiojo universitetas, Kaunas, 2008

Viršelyje:

Pro-testo laboratorija ir ASK – architektūros studentų klubas.

Akcija „VIP turgus“ prie „Lietuvos“ kino teatro Vilniuje, 2005

Konferencijos rėmėjas:

LIETUVOS RESPUBLIKOS SEIMAS

**(NE)UŽVALDYTI PRISIMINIMAI:
SOVIETINIO LAIKOTARPIO TYRIMŲ PROBLEMAS**

Mokslinė konferencija

Istoriškai artikuliuoti praeitį – nereiškia pažinti, „kaip viskas buvo iš tikrųjų“. Tai reiškia užvaldyti prisiminimų tokį, koks jis sužimba pavojaus akimirka.

Walter Benjamin

Konferencija „(Ne)užvaldyti prisiminimai: sovietinio laikotarpio tyrimų problemos“ skirta aptarti sovietinės ir posovietinės visuomenės, istorijos ir kultūros tarpdisciplininių mokslinių tyrimų metodologines problemas. Mokslinio renginio dalyviai buvo pakviesti diskutuoti apie įvairioms mokslo šakoms (istorijai, menotyrai, sociologijai, literatūrologijai, politologijai, kultūrologijai ir kt.) bendras analitines sąvokas ir tyrimų instrumentus, kurie padėtų kritiškai įvertinti sovietinės sistemos padarinius šandieninei visuomenei ir kultūrai.

Lapkričio 13, ketvirtadienis

Rytinė sesija

10.00-10.10 Bronislovas Genzelis (*Vytauto Didžiojo universitetas*), Sveikinimo žodis

10.10-11.10 Pagrindinis pranešėjas **Arūnas Streikus** (*Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras*), „Kultūrinio ir religinio gyvenimo sovietų Lietuvoje istoriniai tyrimai: šaltiniai ir jų skaitymo problemos“

(RE)INTERPRETACIJOS: SOVIETMEČIO KULTŪROS ŠALTINIAI

Moderatorė Vija Višomirskytė

11.10-11.30 Rasa Čepaitienė (*Lietuvos istorijos institutas*), „Sovietinės kultūros šaltiniai Lietuvoje: tarp futurizmo ir paseizmo“

11.30-11.50 Giedrė Jankevičiūtė (*Kultūros, filosofijos ir meno institutas*), „Dailė kaip propaganda: 1939–1941 m.“

11.50-12.10 Laurynas Katkus (*Vytauto Didžiojo universitetas*), „Apie religinę vaizduotę tarybinių laikų literatūroje“

12.10-12.30 Diskusija

Popietinės sesijos

(RE)INTERPRETACIJOS: (PO)SOVIETINIS SOCIALINIS DISKURSAS

Moderatorius Edgaras Klivis

13.30-13.50 Vilius Ivanauskas (*Lietuvos istorijos institutas*), „Sovietmečio laimėjimai Lietuvoje ir jų interpretacijos: žvilgsnis į nacionalinį aspektą iš nomenklatūros veiklos vertinimų perspektyvos“

13.50-14.10 Kastytis Antanaitis (*Vytauto Didžiojo universitetas*), „Sovietinės Lietuvos politinio režimo slaptumas ir jo šiuolaikinio tyrimo problemos“

14.10-14.30 Rytis Bulota (*Vytauto Didžiojo universitetas*), „Tautinis atgimimas Lietuvoje: priežastys ir aplinkybės“

14.30-14.50 Saulius Pivoras (*Vytauto Didžiojo universitetas*), „Posovietinės biurokratijos transformacijos (konceptualizacijos metmenys)“

14.50-15.10 Diskusija

15.10-15.30 Kavos pertrauka

SOVIETINIO PAVELDO VERTINIMAS: IŠŠŪKIAI IR PROBLEMAS

Moderatorė Linara Dovydaitytė

15.30-15.50 Vaidas Petrulis (*Kauno technologijos universiteto Architektūros ir statybos institutas*), „Teoriniai sovietmečio architektūros įpaveldinimo iššūkiai“

15.50-16.10 Skaidra Trilupaitytė (*Kultūros, filosofijos ir meno institutas*), „Sovietinio paveldo vertinimo klausimu, arba kelios pastabos apie *sovietinę* ir *nesovietinę* Lietuvos daile“

16.10-16.30 Tomas Kavaliauskas (*Vytauto Didžiojo universitetas*), „Sovietmečio stereotipai šiandienės Lietuvos intelektualiniame diskurse“

16.30-16.50 Diskusija

16.50-17.10 Kavos pertrauka

17.10-17.30 Marija Drėmaitė (*Vilniaus universitetas*), „Svajonių fabrikai?: industrializacijos palikimas Baltijos jūros regione 1945-1990 m.“

17.30-17.50 Aušra Rožankevičiūtė (*Klaipėdos universitetas ir Lietuvos istorijos institutas*), „Nesantaikos vietos“: sovietinio paveldo tyrimo ir vertinimo problemos“

17.50-18.10 Elena Baliutytė (*Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas*), „Memuarų apie sovietmetį recepcija, arba kas turi teisę paveldėti Lietuvos nepriklausomybę“

18.10-18.30 Diskusija

Lapkričio 14, penktadienis

Rytinė sesija

10.00-11.00 Pagrindinis pranešėjas **Almantas Samalavičius** (*Vilniaus Gedimino technikos universitetas*), „Istorija, kuri nesibaigia: (post)komunizmas postkolonijiniu žvilgsniu“

TEORIJA SOVIETMEČIO TYRIMUOSE: SĄVOKOS, MODELIAI, INSTRUMENTAI

Moderatorė Skaidra Trilupaitytė

11.00-11.20 Vijolė Višomirskytė (*Vytauto Didžiojo universitetas*), „Resistance to (postcolonial) theory, arba postkolonijinės teorijos statusas ir būklė lietuvių literatūrologijoje“

11.20-11.40 Edgaras Klivis (*Vytauto Didžiojo universitetas*), „Ambivalentiškos emocijos: imperialistinė nostalgija sovietiniame kine“

11.40-12.00 Diskusija

12.00-12.20 Kavos pertrauka

12.20-12.40 Vylius Leonavičius (*Vytauto Didžiojo universitetas*), „Sovietinio laikotarpio visuomenės kaitos diskurso prielaidos“

12.40-13.00 Gintautas Mažeikis (*Vytauto Didžiojo universitetas*), „Meninės sovietinės propagandos analizė remiantis semiozės, semiosferos ir simbolinio pasaulio modeliais“

13.00-13.20 Laura Auksutytė (*Vytauto Didžiojo universitetas*), „Alexei'aus Yurchako teorija: taikymo galimybės lietuvių literatūrai“

13.20-13.40 Diskusija

Popietiniai renginiai

DISKUSIJA „SOVIETMETIS MUZIEJUJE: KĄ, KAIP, KUR IR KODĖL EKSPONUOTI?“

15.00-15.20 Linara Dovydaitytė (*Vytauto Didžiojo universitetas*), „„Atiduok komunizmą muziejui“, arba kelios pastabos apie postkomunistinę atminties kultūrą“

Diskusijoje dalyvauja: Birutė Kulnytė (*Lietuvos nacionalinis muziejus*), Birutė Garbaravičienė (*Istorinė LR prezidentūra*), Lolita Jablonskienė (*Nacionalinė dailės galerija*), Vilma Juozevičiūtė (*Genocido aukų muziejus*), Arūnas Vaicekaskas (*Vytauto Didžiojo universitetas*)

17.00-17.30 Kavos pertrauka

Knygos pristatymas

17.30-19.00 Almanto Samalavičiaus knygos „Kaita ir tęstinumas: kultūros kritikos esė“ pristatymas. Dalyvauja: Tomas Kavaliauskas, Gintautas Mažeikis

SOVIETINĖS LIETUVOS POLITINIO REŽIMO SLAPTUMAS IR JO ŠIUOLAIKINIO TYRIMO PROBLEMOS

Viena iš pagrindinių nomenklatūrinės sistemos kaip administracinės-politinės sistemos ypatybių buvo slaptumas. Režimo egzistavimo pradžioje jis buvo skatinamas tiesiog nesitikint ilgai išlaikyti valdžią, tačiau greitai manipuliacija informacijos srautais imta naudoti kaip labai efektyvi režimo stiprinimo priemonė. Visuotinis slaptumas nulėmė, kad tik praėjus beveik šešioms dešimtmečiams po sovietinės valstybės sukūrimo analitikai ėmė naudoti bent kiek labiau realybę atitinkantį sovietinės sistemos apibūdinimą, o pačioje SSRS režimo esmės suvokimas atsirado tik XX a. 8 deš.

Po sovietinio režimo žlugimo valstybinio ir partinio valdymo institucijų veiklą Lietuvoje pradėjo tyrinėti profesionalūs istorikai, naudojantys jiems įprastus metodus. Praėjus beveik dviem dešimtmečiams tokių tyrimų rezultatus galima apibūdinti kaip gana vidutiniškus. Nemaža dalis kaltės dėl tokios būklės tenka ne tik mikroskopiniam sovietinių tyrimų finansavimui, sąmoningiems suvaržymams naudotis archyvais ir su sovietiniu laikotarpiu susijusių problemų politizavimui, bet ir, nepaisant milžiniško išlikusių archyvinių šaltinių kiekio, gana menkam naudojamų šaltinių informatyvumui. Net ir atsižvelgiant į tai, kad LSSR ir LKP neturėjo beveik jokio realaus politinio suvereniteto, šaltinių iškalbingumas yra labai menkas.

Tokiam archyvinių šaltinių pobūdžiui įtakos turėjo keli veiksniai: 1) sovietinių (visų pirma partinių) archyvų formavimo ypatybės; 2) totalitarinės valstybės politinių sprendimų priėmimo ir įgyvendinimo sistema.

Galima teigti, kad tokias XX a. vidurio valstybes kaip SSRS paprasčiausiai negalima tirti naudojant XIX a. atsiradusius ir iš esmės XVIII-XIX a. valstybėms tyrinėti skirtus šaltinių tyrimo metodus. To negalima daryti bent jau todėl, kad XIX a. pasaulyje sovietinio tipo totalitarinių valstybių iš viso nebuvo.

Išėitis iš dabartinės sovietinės Lietuvos istorinių tyrimų būklės gali būti ne tik tikėjimas surasti naujus slaptus archyvus, bet naujų šaltinių grupių paieška ar net jų rinkimas bei platesnis socialinių mokslų metodų naudojimas. Nors patys savaime nei lyginamieji metodai, nei oralinės istorijos metodai, nei socialiniai ar antropologiniai tyrimai darbo su archyviniais šaltiniais pakeisti negali, tačiau vien dokumentų dominavimas istorikų tekstuose be kompleksiško požiūrio gana greitai gali išsemti savo galimybes.

ALEXEI'AUS YURCHAKO TEORIJA: TAIKymo GALIMYBĖS LIETUVIŲ LITERATŪRAI

Alexei'us Yurchakas – išeivis iš Rusijos, šiuo metu dėstantis socialinę kultūrologiją ir lingvistinę antropologiją Berklio universitete. Pagrindinės jo tyrinėjimų sritys – lingvistinė antropologija, postsovietinės Rusijos bei Rytų Europos tyrimai. Jis analizuoja, kaip įvairios ideologijos (politinės, kultūrinės, nacionalinės, ekonominės ir t.t.) atsiskleidžia ir veikia per kalbą, tiria, kokiais diskurso analizės metodais mokslininkai gali pasinaudoti, norėdami atskleisti ideologijų diskursyvinę galią. Yurchaką domina pokomunistiniame pasaulyje, ypač Rusijoje, vykstančios transformacijos.

Yurchakas socializmą tyrinėja kalbos ir kultūros požiūriu – jam svarbesnė ne politinė laikmečio situacija, o žmonių jausenos, mąstymo ir mentaliteto dalykai. Atrodo, kad Yurchakas aprašinėja ir analizuoja ne „vėlyvąjį socializmą“ kaip tokį, o vėlyvojo socializmo atspindį tekstuose (plačiaja prasme) ir žmonių pasakojimuose (būtent todėl šaltiniais pasirenkami literatūra, filmai, anekdotai, dienoraščiai, memuarai ir interviu). Jo studija, rašoma tarytum kultūros istorija, tampa įdomi ir arti literatūrologijai, ypač literatūros sociokritikai.

Pranešime aptariamos Yurchako teorijos taikymo lietuvių literatūrai galimybės. Yurchakas daugiausiai kalba apie sovietmečio Rusiją, jos kultūros formas ir vykusius procesus. Atsižvelgiant į tai, kad Lietuva anuomet buvo sovietinės imperijos dalis, kai kurias Yurchako įžvalgas galima pritaikyti ir lietuvių tekstų analizei. Antra vertus, mėginant taikyti šią teorinę medžiagą, kyla ir diskutuotinų klausimų. Bet kuriuo atveju tenka pripažinti, kad Yurchakas pateikia netikėtų ir naujų prieigų, atveriančių naujo požiūrio į sovietmečio kultūros istoriją bei posovietinį būvį galimybes.

Elena Baliutyė

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

MEMUARŲ APIE SOVIETMETĮ RECEPCIJA, ARBA KAS TURI TEISĘ PAVELDĖTI LIETUVOS NEPRIKLAUSOMYBĘ

Pranešime nekalbama apie rezistentų: tremtinių, partizanų prisiminimus – visuomenės jie vertinami vienareikšmiškai. Ne kalbama ir apie prisiminimus tų asmenų, kurie neatsisakė sovietinės ideologijos ir nesusitaikė su nepriklausomos Lietuvos realybe – į nepriklausomybės paveldėtojus jie nepretenduoja. Pranešimo analizės objektas – prisiminimai tų asmenų, kurie sovietmečiu priklausė nomenklatūriniam ar meniniam elitui, bet savo gyvenimą sovietmečiu traktuoja kaip priverstinį prisitaikymą ir Lietuvos nepriklausomybę vertina teigiamai. Ar jie trauktini į paveldėtojų sąrašą, visuomenė kol kas dar diskutuoja. Šiame pranešime pabandydysime tą aiškintis ir mes, kartu svarstydami ir postkolonializmo teorijos pritaikymo galimybes bei aplinkybes.

Svarstymuose remiamės L. Šepečio knyga „Neprarastoji karta“ (2005), E. Mieželaičio „Nereikalingas žmogus. Akcentai“ (2003), A. Baltakio „Gimiau pačiu laiku“ (2008). Tyrinėjimo centre – memuaristų savimonės formos, kurias rekonstruojant remiamasi ne tik tiesioginėmis autorių refleksijomis, bet ir tekstų retorinėmis strategijomis. Problemos svarstymuose „dalyvauja“ ir L. Tapino „Prarasto laiko nebūna“ (2004), V. Kubiliaus „Dienoraščių“ dvitomis (2006, 2007), kolektyvinė atsiminimų knyga „Post scriptum: prisiminimai apie Eduardą Mieželaitį, straipsniai, laiškai“ (2008).

George'as Orwellas romane „1984-ieji“ apie sovietų praeities klastojimo logiką rašė: „Kas valdo praeitį, – sako partijos šūkis, – tas valdo ateitį. Kas valdo dabartį, tas valdo praeitį“. Bendresne reikšme, kaip esamojo laiko ideologinis įspaudas praeities vizijoje, šis šūkis tebegalioja ir demokratinėms visuomenėms, taigi ir mūsų laikui. Galima teigti, kad kontroversiškuose sovietmečio prisiminimų vertinimuose atsispindi bendrieji kovos dėl galios dabarčiai motyvai.

Rytis Bulota

Vytauto Didžiojo universitetas

TAUTINIS ATGIMIMAS LIETUVOJE: PRIEŽASTYS IR APLINKYBĖS

Prasidėjus M. Gorbačiovo reformoms ir atsiradus demokratinėms judėjimams SSRS, Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio veikla, pradžioje paremta ekologiniais ir kultūriniais, vėliau ir tautiniais reikalavimais, susilaukė itin plataus visuomenės pritarimo. Vis tik pirmaisiais reformų metais didžioji visuomenės dalis gan atsargiai ir skeptiškai jas vertino.

Net ir atsiradus politinei galimybei aktyviai visuomeninei veiklai SSRS, 1985 m. paskelbus reformų pradžią, Lietuvos nebuvo tarp pirmųjų respublikų, kuriose prasidėjo politinės liberalizacijos procesai. Ankstesniosios patirtys gyvenant sovietinėje sistemoje, ypatingai stalininiais represijų ir teroro metais, skatino atsargumą ir netgi baimę tiek lietuvių, tiek ir kitų SSRS etninių grupių tarpe. Tačiau ir gerai apskaičiuotas tempas, kuriuo naujo stiliaus lyderis per masines informacijos priemones buvo pateikiamas visuomenei, taip pat darė įtaką sąlygiškai žemam lietuvių aktyvumui pačioje reformų pradžioje.

Reikia pažymėti, kad Sovietų Lietuvoje nebuvo nei katastrofiškos demografinės, nei ekologinės situacijos, grėsusios tautos išlikimui. Galima teigti, kad sąlygos tautinės tapatybės išlaikymui ir vystymui buvo toli gražu ne pačios blogiausios. Lietuvoje nebuvo tokio nacionaliniam identitetui svarbaus faktoriaus kaip ginčytina teritorija, kaip Armėnijos ir Azerbaidžano atveju. Dėl šių priežasčių masinė mobilizacija nebuvo įspautų į kampą žmonių reakcija, o greičiau racionalaus pasirinkimo ir tautinės tapatybės stiprumo rezultatas. Būtent su nacionaline savimone besisiejusioje kultūrinėje erdvėje, per įvairias taikias masiškai nemobilizuoto nepasitenkinimo praktikas ir kūrėsi neformalūs visuomeniniai tinklai, kurie palengvino efektyvios socialinio judėjimo organizacijos atsiradimą ir paspartino tautinę prodemokratinę masinę mobilizaciją, kada tam atsirado politinė galimybė.

SOVIETINĖS KULTŪROS ŠALTINIAI LIETUVOJE: TARP FUTURIZMO IR PASEIZMO

Pranešime bandoma analizuoti sovietinės kultūros apskritai ir jos diegimo bei pri/si/taikymo prie lietuviškos kultūrinės terpės formas bei variantus. Akcentuojamas klausimas, *kurie* praeities įvykiai, personalijos, reiškiniai, siužetai ir objektai ir *kodėl* buvo tam pasitelkiami bei *kaip* bėgant laikui vyko jų transformacija?

Egzistuojantys sovietinės kultūros tyrimai rodo buvus bent keletą „susidorojimo su praeities našta“ ar jos pritaikymo sovietinei ideologijai strategijų:

1) Pasireiškęs iš karto po Spalio revoliucijos totalus praeities atmetimas, kuriam buvo būdinga radikali pastanga „naująjį pasaulį statyti ant senojo griuvėsių“. Kultūros sferoje įsigalėjęs Proletkultui, šių tikslų buvo siekiama avangardinio, su ankstesniųjų epochų estetinėmis tradicijomis ryžtingai nutraukusio ryšius meno priemonėmis. Ar, atsižvelgiant į sąlyginai „vėlyvą“ Lietuvos sovietizaciją, jos kultūroje galima įžvelgti bent kokių Proletkulto apraiškų?

2) Selektyvus kai kurių praeities estetinių bei moralinių kategorijų „reabilitavimas“ įvyko XX a. 3 deš. pab. – 4 deš. pr. Stalinui ir Ždanovui suformavus visas kultūrinės raiškos sritis uzurpavusio socialistinio realizmo doktriną. Kokiais pavidalais Lietuvoje reikėsi socrealizmas ir ar čia atsirado bent kokios jo „domestifikacijos“ galimybės? Koku mastu ir formomis vyko lietuviškosios liaudies ir aukštosios kultūros pritaikymas sovietinės ideologijos reikmėms? Ar tai leido išlaikyti jos autentiškumą ir tęstinumą?

3) Galiausiai, bene įdomiausiai ir iki šiol daugiausia ginčų keliančiu lieka klausimas, kokias oficialiosios ideologijos nenumatytas ar net nepageidautinas formas įgijo sovietinė kultūra Lietuvoje?

Linara Dovydaitytė

Vytauto Didžiojo universitetas

„ATIDUOK KOMUNIZMĄ MUZIEJUI“, ARBA KELIOS PASTABOS APIE POSTKOMUNISTINĘ ATMINTIES KULTŪRĄ

Šūkiu „Atiduok komunizmą muziejui“ Lenkijoje įkurtas fondas „Socland“ 2005 m. pakvietė Varšuvos gyventojus padovanoti asmeninių, komunizmo laikus menančių daiktų naujo muziejaus ekspozicijai. Kol Varšuvos komunizmo muziejus neatvėrė durų, sunku pasakyti, kas laukia šių „privatų archyvų“, turėjusių tapti autentiškais socialistinės kasdienybės liudijimais. Oficialūs pranešimai skelbia, kad 2010 m. atsidarysianti institucija bus skirta įamžinti lenkų tautos pasipriešinimą sovietų režimui, taigi čia turėtų susitikti mažiausiai dvi – herojinė ir kasdienio gyvenimo – istorijos. Šio muziejaus kūrimo peripetijos simptomiskai atskleidžia postkomunistinių „atminties vietų“ formavimo principus ir problemas, susijusias su skirtingais požiūriais į praeities paveldą.

Pranešime aptariama muziejaus kaip galios institucijos samprata, kurią XX a. 9 deš. iš diskurso teorijos ir kultūros studijų perėmė ir išplėtojo *naujosios muzeologijos* studijos Vakaruose, siekusios kritiškai permąstyti ir atnaujinti praeities artefaktų kolekcionavimo, tyrimo ir eksponavimo praktikas. Neilgai trukus muziejaus kaip ideologinės erdvės, kurioje formuojama ne tik atmintis, bet ir kolektyvinis tapatumas, samprata tapo ypač aktuali buvusio Rytų bloko šalyse, susidūrusiose su komunistinio paveldo išsaugojimo klausimu. Remiantis Lietuvos ir kaimyninių šalių pavyzdžiais, pranešime apžvelgiami įvairūs komunizmo istorijos reprezentavimo muziejuose būdai, atskleidžiantys postkomunistinei visuomenei būdingas praeities sampratas ir dabarties savivaizdžius.

Marija Drėmaitė

Vilniaus universitetas

SAVJONIŲ FABRIKAI?: INDUSTRIALIZACIJOS PALIKIMAS BALTIJOS JŪROS REGIONE 1945-1990 M.

Po II pasaulinio karo Šiaurės ir Baltijos šalyse, atskirtose Šaltojo karo ideologijos, buvo formuojamos dvi skirtingos visuomenės. Šiaurės šalyse socialdemokratų politinė valdžia kūrė gerovės valstybes, o sovietų valdžia formavo socialistines Baltijos respublikas. Nepaisant ideologinių skirtumų, šalys abipus Baltijos jūros pasuko radikaliai industrializacijos ir modernizacijos keliu, kuris vadinamas išvystytos pramonės laikotarpiu. Funkcionalus ir racionaliai veikiantis fabrikas tapo pavyzdžiu, kaip reikia organizuoti ne tik modernią pramonę, bet ir visuomeninį bei kasdienį žmonių gyvenimą tiek Vakaruose, tiek Rytuose.

Remiantis septynių Šiaurės ir Baltijos šalių pavyzdžiais, pristatoma iki šiol mažai tyrinėta pokario industrializacijos istorija bei kasdienio gyvenimo kultūra, atskleidžiant šalių skirtingumus ir ieškant bendrų regiono ir konteksto bruožų. Siekiama atkreipti dėmesį ne į valdžios ar politikų, bet į „paprastojo žmogaus“ vaidmenį industrializacijos procese ir atskleisti, kaip abstraktūs modernizacijos idealai, planai ir vizijos buvo įgyvendinti paprasto darbininko kasdienybėje. Šiuos ryškius gyvenimo pokyčius atskleidžia septyni nacionaliniai „herojai“, kurie pasakoja savo asmeninę istoriją, būdingą savo darbo specifikai, savo laikotarpiui, savo šaliai. Aptariami septynių šalių industrinės visuomenės bruožai ir žmonių kasdienio gyvenimo momentai: gyvenimo ir darbo sąlygos, urbanizacija ir mobilumas.

Minimo laikotarpio industrializacija sovietinėje Lietuvoje ir jos palikimas nagrinėjamas dviem aspektais. Visų pirma, sovietmečio industrializacijos palikimas apžvelgiamas Vakarų Europos modernizacijos kontekste. Kitas sovietmečio industrializacijos palikimo Baltijos šalyse nagrinėjimo aspektas – tai žvilgsnis anapus propagandinės užuolaidos, paremtas to meto darbininkų prisiminimais ir komentarais. Taip pat diskutuojamos sovietmečio industrializacijos paveldo galimybės ir problemos.

SOVIETMEČIO LAIMĖJIMAI LIETUVOJE IR JŲ INTERPRETACIJOS: ŽVILGSNIS Į NACIONALINĮ ASPEKTĄ IŠ NOMENKLATŪROS VEIKLOS VERTINIMŲ PERSPEKTYVOS

Sovietmečio tyrimai Lietuvoje paprastai yra susiję su nacionaliniu diskursu, lemiančiu ne tik problemines sovietmečio tyrimų temas, tačiau ir dažną jų interpretacijų išankstinį vertybiškumą, kartais trukdantį giliau pažvelgti į sovietinėje sistemoje vykusius procesus. Ši pozicija ypač pastebima sovietinės nomenklatūros tyrimuose.

Remiantis pranešimo autoriaus 2008 m. apginta daktaro disertacija („Lietuviškoji nomenklatūra biurokratinėje sistemoje: tarp stagnacijos ir dinamikos (1970-1988 m.)“), kurioje buvo nagrinėjamas nomenklatūros santykis su sovietine sistema, galima išskirti įvairialypį lietuviškosios nomenklatūros vaidmenį. Lietuviškoje historiografijoje dominuojanti totalitaristinė kryptis, kuri nomenklatūrą traktuoja kaip *prisisaikėlius* ar *kolaborantus*, yra ne visada tinkama gilinantis į atskirų nomenklatūros grupių – partokratų, technokratų ir kultūrininkų bruožus, išreiškusius skirtingus ryšius su sistema. Šie pastebėjimai verčia sovietinės valdžios veiklą nagrinėti ne vien iš „kovojančios Lietuvos“ perspektyvos (sprendžiant okupacijos padarinių klausimus), tačiau ir padeda tirti sovietmetį per pačios sovietinės kultūros logiką, ypač skiriant dėmesį nomenklatūros motyvacijoms ir interesams (pvz. „gimtojo krašto“).

Kadangi šią perspektyvą padeda apibūdinti sovietinė modernizacija ir santykių su centru specifiška, pranešime naudojama sovietmečio *laimėjimų* Lietuvoje metafora, išryškinanti ir lietuviškosios nomenklatūros nacionalumo bruožus, ir galimybes į sovietmetį žiūrėti plačiau nei siūlo totalitaristinė perspektyva. Šios metaforos apibūdinimas – sudėtingas uždavinys, nes žvelgiant iš šiandienos perspektyvos jame susiduria ir buvusių nomenklatūrininkų noras matyti savo nuopelnus („ir tuomet dirbome Lietuvai“), ir jų kritikų pozicija kelti atsakomybės klausimą už režimo skriaudas. Todėl nomenklatūros vertinimų *tekstus* neišvengimai lydi sovietinę patirtį ir suvokimą lydintys interpretacijų *kontekstai*, kurie konstruojant istorinį pasakojimą turi būti įvertinami panašiai kaip ir faktų autentiškumo tikrinimas.

Giedrė Jankevičiūtė
Kultūros, filosofijos ir meno institutas

DAILĖ KAIP PROPAGANDA: 1939–1941 M.

Pranešimo tikslas – aptarti Lietuvos meninės kultūros plėtotę sovietų režimo sąlygomis. Pasirinktos chronologinės ribos leidžia kalbėti apie pirmąją sovietų okupaciją ir apie jos priešistorę – paskutiniuosius nepriklausomos Lietuvos gyvavimo metus bei kritišką šalies menininkų požiūrį į tautininkų vykdomą kultūros politiką.

Pranešime išryškunami Lietuvos valstybės kultūros politikos ypatumai, iš vienos pusės kėlę amžininkų nepasitenkinimą dėl per menko valstybės rūpesčio dailės ugdymu, kita vertus, lėmę dailininkų priklausomybę nuo valstybės finansavimo. Parodomi dailės pajungimo valstybės reikmėms padariniai sparčiam dailės supolitininimui sovietų okupacijos metais. Paliečiami sovietų propagandinės veiklos aspektai, įtakoję nepriklausomos Lietuvos dailininkų pažiūras. Nagrinėjamas sovietinis dailės supolitininimo ir dailininkų veiklos pajungimo režimo tikslams mechanizmas. Išvadose siekiama išryškinti svarbiausias aplinkybes, įtakojušias dailės supolitininimą 1939–1941 m. Aptariamos palankaus Lietuvos dailininkų požiūrio į sovietų režimą priežastys, metaforiškai tariant, perėjimas nuo „Dairos“ prie „Agitpropo“.

Pasirinkta tema Lietuvos meninės kultūros istoriografijoje tebėra atvira. Esamose, daugiausia sovietmečio, publikacijose paskelbta nemažai kolaboravimo faktus įrodančios medžiagos, tačiau ji interpretuojama vienpusiškai, Lietuvos dailininkų integraciją į sovietų kultūrą pristatant kaip pozityvų reiškinį. Pranešimo teiginiams pagrįsti naudojama iki šiol nepublikuota faktografinė bei iliustracinė medžiaga; anksčiau skelbti duomenys pateikiami naujame kontekste, atskleidžiant kitas jų interpretacijos galimybes.

Laurynas Katkus

Vytauto Didžiojo universitetas

APIE RELIGINĘ VAIZDUOTĘ TARYBINIŲ LAIKŲ LITERATŪROJE

Tarybinė ideologija stengėsi eliminuoti religiją iš visų gyvenimo sferų. Atskirų asmenų, bendruomenių ir Bažnyčios pasipriešinimas prievartinei ateizacijai palyginti neblogai dokumentuotas. Žinomi ir menininkų bei intelektualų žaidimai „su uždraustu obuoliu“ – mėginimai panaudoti religinius motyvus apeinant cenzūrą. Tačiau šalia to būta ir sąmoningų pastangų suvokti savo santykį su religine tradicija ar net religinių vaizdinių pagalba permąstyti ir įpavidalinti esamą istorinę situaciją. Tai liudija įdomiausi tarybinio laikotarpio kūriniai. Pranešime, remiantis literatūriniais pavyzdžiais, pirmiausia dviem „1953-ųjų metų“ kartos atstovais – prozininku Sauliumi Tomu Kondrotu ir poetu Kornelijumi Plateliu, bus bandoma išryškinti priklausomybės laikų religinės vaizduotės ir mąstymo apie religiją modelius, pasekti jų tęstinumą pokomunistinėje epochoje.

SOVIETMEČIO STEREOTIPAI ŠIANDIENINĖS LIETUVOS INTELEKTUALINIAME DISKURSE

Šiandieninės Lietuvos intelektualiniame diskurse dažnai sutinkame šių dienų socialinių problemų aiškinimą remiantis paplitusiais stereotipais. Teigiama, jog sovietmetis kaltas dėl pilietinio sąmoningumo bei demokratijos tradicijų stokos. Sovietmečio laikotarpis pasitelkiamas kaip priemonė pagrįsti šiandieninės Lietuvos demokratijos fiktyvumą argumentuojant, jog sovietmečiu neturėjome galimybės laisvai kalbėti, ginti žmogaus teises, tad ir šiandieną prasiveržia anuomet įgyti mąstymo ir elgesio įpročiai. Esame okupacijos ideologijos mentalinės aukos. Šiuo pagrindu grindžiamas *postsovietinės* arba *posocialistinės* Lietuvos terminas – sovietiniai įpročiai tęsiasi. Taip ir toliau neišnyksta *homo sovieticus* koncepcija, nors šiandieninės Lietuvos piliečiui ji netaikoma.

Tai itin reprezentatyvu Nerijos Putinaitės knygoje „Nenutrūkusi styga“ (2007), kur suabsoliuvinamas sovietinis / *sovieticus* žmogus. Jis traktuojamas kaip prisitaikėlis, kuris neturėjo kultūros poreikio, buvo užliūliuotas partinės ideologijos ir propagandos. Putinaitė tvirtina, jog sovietinio žmogaus egzistencija buvo degradavusi iki buitinio lygmens, kai stumdomasi eilėje prie žurnalių. Taip sovietmečio patirtis redukuojama arba iki buitinio lygmens su to meto kasdienybės specifika, arba iki prisitaikėliškos kultūrinės ir politinės pozos. Tokia *homo sovieticus* etiketė ganėtinais stereotipinė, išleidžianti iš mąstymo lauko sovietmečio kultūrinio gyvenimo įvairovę, verslumo formas okupacijos sąlygomis, geopolitiškai savitą simbolinį mąstymą, rezistencijos bei disidentiškumo tradiciją. Todėl pranešime keliamas klausimas, ar sovietmečio stereotipai ne(su)redaguoja kritinio-refleksyvaus matymo lauko, kai analizuojama Lietuvos okupacijos patirtis ir tos patirties atmintis?

Edgaras Klivis
Vytauto Didžiojo universitetas

AMBIVALENTIŠKOS EMOCIJOS: IMPERIALISTINĖ NOSTALGIJA SOVIETINIAME KINE

Siekio suprasti sovietinės visuomenės ir kultūros procesus sėkmingumą didele dalimi lemia sugėbėjimas (ir noras) pasipriešinti perdėm schematizuotam, dualistiškam, manicheiškam požiūriui ir atskleisti ambivalentišką (H. Bhabha), kontrapunktišką (E. Said), hibridizuotą sovietinės valstybės gyventojų kasdienybės, kultūrinių interesų, santykio su režimu turinį. Melancholija, kurią W. Benjaminas apibūdino kaip ypatinga gilėjančia ir destruktivia ambivalencija pasižymintį jausmą, ir nostalgija (melancholija, jaučiama prarastiems namams), kurių pėdsakai ryškūs vėlyvojo sovietmečio mene – leidžia pademonstruoti, kaip ši ambivalencija veikia. Pranešime analizuojami du sovietmečio režisierių filmai – 1969 metų S. Gerasimovo „Prie ežero“ ir 1983 metų A. Tarkovskio „Nostalgija“, leidžiantys aptarti neapibrėžtą, paradoksišką emocijų dinamiką nuo „imperialistinės nostalgijos“ (R. Rosaldo) iki Šaltojo karo melancholijos.

SOVIETINIO LAIKOTARPIO VISUOMENĖS KAITOS DISKURSO PRIELAIDOS

Analizuojant sovietinį laikotarpį vakarietiškujų modernių visuomenių plėtros teorijų požiūriu, negali atsikratyti minties, kad čia viskas vyko labai paradoksaliai. Sociologiškai žvelgiant, sovietinė visuomenė priklausytų moderniosios visuomenės tipui, t.y. jai galima būtų taikyti struktūrinio aiškinimo paradigmą. Vis dėlto sudėtinga vienareikšmiškai sovietinę sistemą priskirti kuriam nors modernybės tipui arba moderniosios visuomenės raidos pakopai. Pasirėmus U. Becko, A. Giddenso, D. Bello ar kitų moderniosios visuomenės teoretikų koncepcijomis, sovietinę sistemą pagal įvairius struktūrinius parametrus veikiausiai būtų galima priskirti pirmajai, o ne antrajai ar refleksyviajai modernybei. Tačiau „sovietinės modernybės“ tipas kelia kai kurių abejonių, iš dalies leidžiančių kalbėti apie daugialypes modernybes (*multiple modernities*, Schmidt, Volker H.). Pirmajai modernybei būdinga stipri institucinė kontrolė, pradedant valstybe ir baigiant šeima. Ši kontrolė remiasi tiek pačių institucijų funkcionalumu, tiek tikėjimu jų verte, plėtojant gerovės valstybę. Tuo tarpu antrosios, refleksyviosios, informacinės ir t.t. modernybės laikotarpiu ši kontrolė susilpnėja tiek dėl pačių institucijų kaitos ir jų kompetencijų apribojimo, tiek dėl mažėjančio pasitikėjimo jomis. Sovietinė sistema siekė nuosekliai išlaikyti totaliai viską apimančią institucinę kontrolę ir šia prasme tarsi plėtojo pirmajai modernybės pakopai būdingą socialinę organizaciją. Tačiau tai nereiškė, kad pati visuomenė išliko pirmosios modernybės nuostatų ir vertybių būklėje, turėjusioje paremti esamą visuomenės institucinę tvarką. Tačiau panašiai kaip ir pirmosios modernybės demokratinėse visuomenėse, bet nepalyginamai stipresnė sovietinio laikotarpio sistemos kolonizacija iškelia savo legitimacijos klausimą (J. Habermas). Pirma, keitėsi sovietinio laikotarpio visuomenės pasitikėjimas socialine sistema. Antra, ši kaita, atrodo, buvo panaši į demokratiniam Vakarų pasaulyje besikeičiantį individų ir institucijų santykį (didėjo individų emancipaciniai poreikiai). Tačiau esant tvirtai institucinei viešosios ir net dalies privačios socialinės erdvės kontrolei, beveik nesiformavo jokie visuomenės kaitos diskursai, galintys įtakoti institucijų pokyčius. Kitaip tariant, sovietinę modernizaciją galima apibūdinti ir kaip moderniosios (pirmosios pakopos) visuomenės struktūros ciklišką atgaminimą, pasyviai dalyvaujant visuomenei. Kita vertus, tokio diskurso užuomazgų veikiausiai būtų galima įžvelgti sovietinio laikotarpio meno ar įvairių kultūros sričių plėtroje, kuri tam tikrose ribose galėjo reflektuoti esamą tikrovę. Tad šio laikotarpio meną ar kitas kultūros sritis galima būtų analizuoti besikeičiančios modernybės diskurso požiūriu. Tačiau jo poveikis platesnei visuomenės daliai, atrodo, buvo labai problematiškas ir selektyvus.

MENINĖS SOVIETINĖS PROPAGANDOS ANALIZĖ REMIANTIS SEMIOZĖS, SEMIOFEROS IR SIMBOLINIO PASAULIO MODELIAIS

Propaganda – tikslingas institucinis visuomenės narių įtikinėjimas – siekia steigti propagandos subjektus ir užtikrinti jų simbolinio pasaulio reprodukciją bei plėtrą. Simbolinio pasaulio samprata, pirmiausiai sietina su J. Lacano bei S. Žižeko filosofija, aprėpia tiek ženklinę, tiek kūnišką praktinę veiklą. Ši simbolinė organizacija integruoja psichinę ir diskursyvią dimensijas, kurios propagandinėje praktikoje siejamos su kovų ir lūžių patirtimi, ideologiniu nuoseklumu, politinių partijos užduočių suvokimu. Sovietinės propagandos subjektui buvo keliamas uždavinys sekti ir suvokti politinius partinius pokyčius ir tokiu būdu reaguoti į semiozės procesą. Semiozė – prasmių ir ženklų raida – yra natūrali bet kokio „gyvo“ diskurso išraiška (U. Eco). Tačiau praktiniam sovietinio simbolinio pasaulio gyvenimui tai buvo likimą, žmonių gyvenimą, kūniškas patirtis lemianti procedūra. Sovietinis diskursyvas arba propagandos subjektas nuolatos buvo tikrinamas atitikimu semiozei, naujai partinei ir propagandinei kampanijai. Neatitikimas šioms politinėms aktualijoms ir partijos keliamiems uždaviniams bei jų implikuojamiems kalbiniais pokyčiams reiškė politinės karjeros ar net gyvenimo pabaigą. Kita vertus, kiekvieno aktyvaus propagandos subjekto užduotis yra nuolatos plėsti galiojančių ženklų ir prasmių sferą, griežtai kontroliuojant prasmines semiosferos (J. Lotman) ribas, nuolatos balansuojant ties aktualumo ir leistinum riba. Iš esmės kiekvienas literatas (E. Mieželaitis), dailininkas (V. Gečas), kino režisierius (V. Žalakevičius), kultūros politikas (L. Šepetys), kino dokumentalistas (N. Liubošica), sovietiniu laikotarpiu siekė maksimaliai išreikšti naujas ideologijos ir idealų raidos tendencijas ir kartu atitikti partijos keliamas užduotis, susidurdavo su semiozės raidos ir semiosferos plėtos keliamais pavojais.

Vaidas Petruelis

Kauno technologijos universiteto

Architektūros ir statybos institutas

TEORINIAI SOVIETMEČIO ARCHITEKTŪROS ĮPAVELDINIMO IŠŠŪKIAI

Vienas iš galimų žvilgsnių į šiuolaikinį miestą – *išsaugojanti raida*, kurioje architektūros istorija svarbi tiek kaip materiali istorinio teksto dalis, tiek kaip abstrakti kolektyvinės vaizduotės išraiška. Be jokios abejonės, kuomet kalbama apie ankstyvasias architektūros formas, išsaugojimas yra tapęs bendrai pripažinta norma. Su kur kas kontraversiškesniais ir sudėtingesniais klausimais susiduriame atsisąžinę į XX a. moderniąją architektūrą.

Bene didžiausią sovietinės epochos architektūrinio palikimo dalį sudaro būtent moderniosios architektūros objektai. Tokiu būdu teorinės prieštaros svarstant šio laikotarpio architektūros saugojimą prasideda nuo pamatinių klausimų apie modernizmo prigimtį. Kai kurių teoretikų nuomone, modernizmo išsaugojimo idėja pati savaime kontraversiška ir prieštaringa: „ar derėtų kažkada išdidžiai revoliucingą architektūrą, kovojusią prieš istorijos paminklus, pačią paversti paminklu?“ (A. Powers) Kyla ir kitų prieštaravimų. Antai, kaip į teoriškai siekiamo harmoningo, išsaugojančio miesto raidą inkorporuoti „Atėnų chartijoje“ ir kitoje CIAM veikloje vystytus modernizacijos teiginius, kurie neužilgo susilaukė aštrios kritikos už erdvių antihumaniškumą, neišraiškingus architektūrinius sprendimus ir pan.?

Pranešime bus bandoma argumentuoti, kad, siekiant įpaveldinti sovietmečio palikimą, šalia bendrųjų paveldosauginių nuostatų, įvertinančių architektūrinės kalbos išraiškingumą, techninių sprendimų originalumą ir t.t., būtina vienaip ar kitaip atsižvelgti į eilę specifinių problemų: istorinės dimensijos silpnumą (visuomenė šį paveldą dar menkai vertina kaip istorijos dalį); „blogą atmintį“ (architektūros raida pernelyg prisodrinta politikos, kas koreguoja ir šiandieninį vertinimą); atrankos specifiškumą (dėl savo funkcinės įvairovės bei gausos tai visiškai naujos kokybės paveldo rūšis); architektūrinį nekomunikabilumą (bendroji modernizmo problema, Ch. Jenckso įvardinta kaip architektūrinis vienvalentiškumas) ir kt.

Saulius Pivoras

Vytauto Didžiojo universitetas

POSOVIETINĖS BIUROKRATIJOS TRANSFORMACIJOS (KONCEPTUALIZACIJOS METMENYS)

Remiantis L. von Mizeso biurokratijos apibrėžimu, sovietinio režimo metais visi darbuotojai buvo biurokratai, dirbantys biurokratinėse institucijose. Sąjūdžio šūkis viename iš pirmųjų jo renginių neatsitiktinai buvo „ar įveiksime biurokratiją“. Žinoma, specifinė sovietinės biurokratijos dalis buvo partinė nomenklatūra. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę ir pereinant į rinkos ekonomiką, atsiskyrė ir viešasis sektorius, biurokratijos apimtis bei funkcijos žymiai sumažėjo. Kita vertus, iškilio viešojo sektoriaus optimalaus funkcionavimo nustatymo uždavinys, tuo pačiu ir biurokratijos (administracinio valstybės valdymo aparato ir paslaugų sektoriaus institucijų) reformos būtinybė. Reforma vyko nuo pirmųjų nepriklausomos valstybės dienų, nors viešosios biurokratijos modelis imtas konstruoti nuo maždaug 1995 m. (LR Valdininkų įstatymas). Tuo metu iškilo ir viena iš klasikinių viešosios biurokratijos organizavimo problemų: politinės ir administracinės kompetencijos bei atsakomybės išskyrimas (vadinamoji politikos – administravimo skirties problema). Biurokratijos profesionalumo didinimą ir politizacijos mažinimą akcentavo įvairūs užsienio tarptautinių organizacijų ekspertai, pirmiausia ES ekspertai. Rengiantis narystei ES ir buvo pasirinktas europinės viešosios biurokratijos modelis, kartais vadinamas veberiniu (M. Weberio biurokratijos sampratos

suformuotas modelis) arba plačiau žinomas kaip valstybės tarnybos modelis. Šis modelis įsitvirtino 1999 m. priėmus pirmąjį LR valstybės tarnybos įstatymą. Biurokratija buvo formaliai atskirta nuo politikos, sudarytos sąlygos jos profesionalėjimui. Valstybės tarnybos reforma Lietuvoje užsienio ekspertų akimis buvo įvertinta kaip viena sėkmingiausių reformų. Lietuvos valstybės tarnyba buvo ir tebėra pristatinėjama kaip gerosios patirties pavyzdys kitoms pokomunistinėms Europos šalims, naujosios ES narėms. Tačiau išliko ir iš sovietmečio paveldėtos biurokratijos charakteristikos ir požymiai. Vienas iš jų – itin griežtas (socialdemokratų valdymo metais itin išryškėjęs arba „sugrįžęs“) biurokratijos atribojimas nuo viešosios politikos darymo bei viešosios politikos iniciatyvų, jos uždarymas grynai techniškai suprantamoje administravimo ir paslaugų teikimo veikloje (biurokratas kaip „Paragraphenautomat“). Toks biurokratijos vaidmens susiaurinimas yra šiuo metu nebūdingas netgi toms Europos šalims, kurios išsaugojo klasikinį valstybės tarnybos modelį, ir nėra pats geriausias visuomenei atnešamos naudos požūriū.

Aušra Rožankevičiūtė

Klaipėdos universitetas

Lietuvos istorijos institutas

„NESANTAİKOS VIETOS“:

SOVIETINIO PAVELDO TYRIMO IR VERTINIMO PROBLEMOS

Sovietinio paveldo tyrėjai turi ne tik ieškoti galimų metodologinių priėgų, bet iš jų taipogi reikalaujama ir šio sudėtingo laikotarpio vertinimo bei naujų verčių išaiškinimo.

Naują postūmį sovietmečio tyrimams suteikia atminties studijos, kurios, nors ir pasižymi skirtingomis metodologinėmis tradicijomis (ryškiausias – prancūziškoji ir vokiškoji) bei jas atstovaujančiomis sąvokomis „atminties vietos“, „kultūrinė atmintis“, „atminimo kultūra“ ir kitomis, tačiau jas vienija bendras vardiklis – atminties heterogeniškumo (kiek socialinių grupių, tiek ir atminčių) ir lygiateisiškumo (skirtingų grupių teisės į atmintį lygios) teigimas.

Pranešime aptariama, kaip atminties studijos galėtų tapti parankios sovietikai, kadangi tokiu būdu atkrenta ilgą laiką vienu iš pagrindinių stabdžių laikyta istorinės distancijos problema, pripažįstamas skirtingų grupių atminčių konkurencingumas. Nagrinėjama, kiek ši metodologija veiksminga sprendžiant vietų, kuriose skirtingos grupės iš konkuruojančių virsta nesutaikomomis, problemas. Paveldo tyrinėtojai „atminties vietas“, supriešančias skirtingas grupes, vadina „nesantaikos vietomis“ ir į klasikinę tapusią A. Rieglio verčių sistemą siūlo įterpti „nesantaikos vertę“ kaip istorinės vertės pirmtakę. Pototalitarinėse ir poautoritarinėse valstybėse neretai politinio konsensuso vardan padiktuota pastato verčių resemantizacija sukelia nemažą visuomenės susipriešinimą. Atsižvelgiant į sovietmečio atminties resemantizacijos mechanizmus, pranešime aptariami „nesantaikos vietų“ tipai Lietuvoje ir juos lydintys probleminiai klausimai.

ISTORIJA, KURI NESIBAIGIA: (POST)KOMUNIZMAS POSTKOLONIJINIŲ ŽVILGSMŲ

Pranešime keliamas klausimas apie tai, ar ir kaip sovietinio laikotarpio visuomenės ir jos istorijos tyrimams gali pasitarnauti postkolonijinėse studijose įsitvirtinę kultūros analizės principai. Jame laikomasi požiūrio, kad tiek sovietinė visuomenė, tiek ir kolonijinės šalys patyrė panašias ir kartu skirtingas kolonijinio režimo formas, kurios gali būti gretinamos ir analizuojamos pasirinkus atitinkamas tyrimo strategijas. Sovietinis režimas, pateikęs save kaip alternatyvą Vakarų imperializmui, tiek savo retorika, tiek praktika naudojo kolonizatoriams būdingas kitų kultūrų naikinimo ir perkūrimo pagal savus kultūrinius modelius formas. Sovietinis kolonializmas Lietuvoje buvo įgavęs savus ir specifinius bruožus, tačiau masinė industrializacija, urbanizacija ir panašūs globalios modernybės reiškiniai buvo taikomi keičiant vietinę socialinę sistemą, įtvirtinami nauji hierarchiniai dominuojančių ir dominuojamųjų santykiai. Postkolonializmo studijų pritaikomumą (post)sovietinėms baltų šalių literatūroms, kalbai ir kt. liudija naujaisi pirmieji šios srities darbai.

Vykstant ilgalaikiai istorinės atminties (re)konstrukcijos, istorijos (per)rašymo ar veikiau susigrąžinimo programai nemaža dalis sovietinės visuomenės ir jos kultūros reiškinių dažniausiai interpretuojami kaip praeities faktai, kurių tyrimas priklauso tik „bešališkos“ istorijos kompetencijai. Tuo tarpu postkolonijinės studijos praeities paveldą interpretuoja kaip reiškinį, kurio tęstinumas nesibaigia su kolonijinio režimo žlugimu. Todėl postkolonijinių studijų patirtis, ypač tuo atveju, kai ji pasitelkiama nedogmatiškiems tyrimams, atsižvelgiant į anuometinio lietuviško konteksto realijas, gali būti išlaisvinanti ir teikianti naujų impulsų tyrinėjimo rakursų plėtrai ir gilesniam šių dienų problemų supratimui.

Arūnas Streikus

*Lietuvos gyventojų genocido ir
rezistencijos tyrimo centras*

KULTŪRINIO IR RELIGINIO GYVENIMO SOVIETŲ LIETUVOJE ISTORINIAI TYRIMAI: ŠALTINIAI IR JŲ SKAITYMO PROBLEMOS

Lyginant su kitų sovietinio Lietuvos istorijos laikotarpio temų ištirtumu, tuo metu vykusių kultūrinio ir religinio gyvenimo procesų istorinė analizė gerokai vėluoja. Iki šiol praktiškai neturime nė vienos monografijos, kurioje būtų atskleista kuri nors sovietinio kultūros diskurso sritis, nekalbant apie visapusišką sovietinės Lietuvos kultūros fenomeno vaizdinį. Ne ką geresnė padėtis ir su šio laikotarpio Bažnyčios istorija. Be kitų svarbių priežasčių tokią būklę lemia ir tradicinių dokumentinių šaltinių nepakankamumas, o taip pat trūkumas įrankių, kurie padėtų juos adekvačiai perskaityti.

Sovietų Lietuvos kultūros ir religijos istorikas, naudojantis tradicinę tyrimo metodiką, gali remtis trimis pagrindinėmis šaltinių grupėmis: 1) išlikusiais sovietų valdžios institucijų, nustatinėjusių politikos gaires ir kontroliavusių kultūrinį bei religinį gyvenimą, archyviniais dokumentais; 2) vis dažniau publikuojamais buvusių sovietinių veikėjų, kultūrininkų bei dvasininkų prisiminimais; 3) sovietine spauda. Pranešimas turėtų detaliau išskleisti skirtingų šaltinių grupių teikiamas galimybes, jų privalumus ir trūkumus, galimus jų įveikos kelius.

Skaidra Trilupaitytė

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

SOVIETINIO PAVELDO VERTINIMO KLAUSIMU, ARBA KELIOS PASTABOS APIE SOVIETINĘ IR NESOVIETINĘ LIETUVOS DAILĘ

Pranešime kvestionuojami kai kurie ideologiniai sovietinio paveldo vertinimo aspektai posovietinėje Lietuvos menotyroje bei dailės kritikoje. Viena vertus, sovietmečio dailę neretai įprasta priešinti *sovietišku*mi, taip išryškinant *nesovietinius* (ar net *antisovietinius*) sovietmečio kūrybos bruožus. Betgi analizuojant konkrečius darbus *sovietiško* – negatyvaus etinio pobūdžio epiteto – dažniausiai vengiama. Panašiai kaip ir totalitarinio ar komunistinio meno atveju, *sovietiniai*s be svyravimų vadinami nebent klasikiniais socrealizmo kūriniai. Kita vertus, platesnėje (ne tik Lietuvos) tyrimų perspektyvoje taip pat populiaru kur kas bendresnė „sovietinio meno“ sąvoka. Tuo būdu retrospektyvinės ribos tarp *sovietinės* bei *nesovietinės* dailės nuolatos perbraižomos, priklausomai nuo vertintojų pozicijų ir išorinių aplinkybių. Pavyzdžiui, vėlyvojo sovietinio laikotarpio profesionaliose dailės gyvenimo apžvalgose, parodų recenzijose, pokalbiuose apie kūrybą, epitetai *tarybinis* ar *sovietinis* praktiškai nevertoti. Tuometinė dailė mieliau analizuota pasitelkiant įvairias universalias arba konkrečias stilistines sąvokas. Terminas *sovietinis*, savo ruožtu, publicistikoje itin išryškėja 1993 m. pradžioje – jis „atrandamas“ visų pirma kaip kaltinimas oponentams, ypač Šiuolaikinio meno centro ir kai kurių vyresnės kartos dailininkų konflikto metu. Nors lietuvių menotyros bei kritikos tendencija, išryškinanti politines praėjusių dešimtmečių dailės perskyras, yra vis dar aktuali, manau, jog ilgainiui skirtumas tarp „sovietinės dailės“ bei „sovietmečio dailės“ sąvokų niveliuosius ir nebus toks svarbus, panašiai kaip ir vakarietiškoje menotyroje. Populiariesni turėtų tapti ne etinius vertinimus implikuojantys terminai, bet konkrečių kūrinių analizei lengviau pritaikomos istorinės bei stilistinės kategorijos (socrealizmas, modernizmas, atšilimo metų dailė ir pan.).

RESISTANCE TO (POSTCOLONIAL) THEORY, ARBA POSTKOLONIJINĖS TEORIJOS STATUSAS IR BŪKLĖ LIETUVIŲ LITERATŪROLOGIJOJE

Negalima neigti, kad lietuvių literatūrologijoje (bent Lietuvoje) esama pasipriešinimo postkolonijinės teorijos taikymui analizuojant lietuvių literatūrą. Pranešimo pavadinime panaudotas papildytas Paulo de Mano straipsnio pavadinimas nurodo ne tik pasipriešinimą šiai teorijai, bet ir pasipriešinimą teorijai bendrai. Kodėl priešinamasi (šiai) teorijai? Kas atmetama? Kokie parankūs tekstų analizės įrankiai, kuriuos siūlo (ši) teorija lieka nepanaudoti, kai ji atmetama? Pranešime stengiamasi išryškinti postkolonijiniame diskurse vartojamų sąvokų (pvz., hibridiškumas, kultūros vertimas ir kt.) parankumą analizuojant lietuvių literatūrą ir kultūrą. Tokios analizės pavyzdžių jau turime, pvz., Violetos Kelertienės tyrimai. Trumpai pažvelgiama į postkolonializmo ir postmodernizmo skirtumus (pvz., postmoderni literatūra linkusi postuluoti istorijos mirtį, o postkolonijinė kūryba atkakliai tvirtina, kad istorija yra visa ko pagrindas; postkolonijinio diskurso misija įvardijama kaip *writing back into a history others have written*) bei jų panašumus (kultūros tekstuose naudojamos rašymo strategijos formos). Dar vienas svarbus klausimas, iš tikrųjų susijęs su pasipriešinimu postkolonijinės teorijos taikymui, – koks yra postkolonializmo ir postkomunizmo santykis? Ar tai tikrai tokie skirtingi diskursai?

UŽRAŠAMS

